

O manje poznatoj polemici Marcela Kušara^{* **}

Lada Badurina – Ivo Pranjković

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci – Filozofski fakultet

Sveučilišta u Zagrebu

lbadurin@ffri.hr

ivo.pranjkovic@zg.t-com.hr

Marcel Kušar (1858–1940) rjeđe je spominjan hrvatski filolog. Iako je danas najpoznatiji po pravopisnoj raspravi *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)* (1898), koju je u najboljem svjetlu spomenuo i Ivan Broz u predgovoru svojega *Hrvatskog pravopisa* (1892), te po višedesetljetnom sabiranju, potom i objavljivanju jezičnoga narodnog blaga (*Narodno blago: Riječi, fraze, poredbe, poslovice, izrazi od mila i od pošte, pozdravi, čestitke, radovanja, blagoslovi, pohvale, zahvale, molitve, kletve, zakletve, tužbalice, pitalice, zagonetke* objavljeno u više dijelom različitih izdanja – dva 1925, 1966, 1993), Kušarova je filološka djelatnost bila širih razmjera (povijest jezika, dijalektologija, povijest i/ili kritika hrvatske književnosti, narodna/mitična književnost, vježbenice i čitanke za potrebe nastavnog rada...). Mi ćemo se u ovome tekstu baviti manje poznatom polemikom koju je mladi Kušar tijekom 1892. godine u ondašnjim dubrovačkim tjednim novinama *Crvena Hrvatska* (anonimno) vodio s pripadnicima tzv. Srpske dubrovačke akademske omladine braneći pritom pripadnost Dubrovnika, njegova jezika i književnosti hrvatskome nacionalnom/jezičnom/književnom korpusu. U središtu će naše pozornosti biti argumenti za kojima tom prilikom Kušar poseže. U njima, u stavovima koje jasno zastupa, ali i u nekim jezičnim i stilskim značajkama samoga teksta nalazimo dokaze da je uistinu riječ o Kušarovu autorstvu.

KLJUČNE RIJEČI: Marcel Kušar, polemika, *Dubrovačani, jesu li Hrvati?*

* Ovaj prilog posvećujemo kolegi i prijatelju prof. dr. sc. Josipu Liscu, koji se i sam u više navrata bavio životom i djelom Marcela Kušara.

** Ovaj je rad financiralo Sveučilište u Rijeci projektom uniri-human-18-13 1140

U suvremenoj hrvatskoj filologiji ime Marcela (Marćela) Kušara (1858–1940) – svestrana filologa porijeklom iz Raba, školovana na Bečkom sveučilištu, a profesorskom službom vezana uz više gradova na jadranskoj obali (uz Kotor, Dubrovnik, Zadar, gdje je 1909. godine imenovan za prvog ravnatelja hrvatske gimnazije, te Šibenik) – nije sasvim nepoznato. Ponajčešće se spominje kao autor iznimne rasprave *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimološkijskom)* (1889), koja je i u metodološkom i u praktičnom smislu bila i uporište i oslonac Ivanu Brozu pri izradi *Hrvatskoga pravopisa* (1892), te ga je u tom smislu Broz u predgovoru svoje pravopisne knjige posebno apostrofirao (usp. Badurina 2017: 184–189).¹ Poznat je Kušar i po svojoj zbirci jezičnog narodnog blaga – *Narodno blago: Riječi, fraze, poredbe, poslovice, izrazi od mila i od pošte, pozdravi, čestitke, radovanja, blagoslovi, pohvale, zahvale, molitve, kletve, zakletve, tužbalice, pitalice, zagonetke* – koja je objavljivana u više izdanja, a ono iz 1993. godine opsežnom je uvodnom studijom – *Život i rad Marcela Kušara* – popratio Zlatko Vince (usp. prikaz Lisac 1993b).²

O raznovrsnosti Kušarovih filoloških interesa posvjedočit će međutim neki manje poznati biobibliografski podaci. Upoznajmo dakle slabije znana Marcela Kušara!

Na devetnaestostoljetnu (mladogramatičarsku) filološku scenu mladi Kušar hrabro i ambiciozno ulazi s nekoliko povijesnojezičnih rasprava. Godine 1884. poduža je rasprava (inače u nastavcima objavljivana u časopisu *Slovinac*) objelodanjena i kao zasebna knjiga – *Povijest razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga od najdavnijih vremena do danas*, koju je ubrzo u časopisu *Archiv für slavische Philologie* pozitivno ocijenio i veliki Vatroslav Jagić. Potom istakao se Marcel Kušar i kao pisac u svoje vrijeme zapaženih četiriju dijalektoloških priloga, i to uglavnom o pojedinim govorima čakavskoga narječja (*Čakavske osobine*

¹ Doslovce: “Dužan sam spomenuti na ovome mjestu, da sam se u velike koristovao *Naukom o pravopisu*, koju je štampao u Dubrovniku vrstan znalac jezika hrvatskoga, g. M. Kušar: priznajem, da bez njegove knjige ne bi u koječemu bila moja knjiga onakova kao što jest” (Broz 1892: VII). Brozov se *Hrvatski pravopis* smatra prvim hrvatskim pravopisom u današnjemu smislu riječi: ne samo da je njime kodificiran pravopis fonološko-morfonološkoga tipa nego od Broza nasljeđujemo i metodologiju (pr)opisa takve norme i strukturu pravopisne knjige.

² Riječ je zapravo o osobitu tipu rječnika u kojemu leksička građa (*narodno blago*) nije raspoređena po abecednom kriteriju, već je organizirana s obzirom na značenjska polja. U konačnici sakupio je Kušar čak 53 takva polja s još većim brojem, kako on veli, *kao raspravica*, a među njima se primjerice nalaze i ona organizirana oko ovih pojmova: *nebo, vrijeme, toplina, voda, zemlja, bilje, životinje, život, čovjek, ljubovanje, trudnoća, rodbina, dom i domovina, ljubav, tijelo, hrana, jezik, pamet, mišljenje, smijeh, nesreća, zdravlje, snaga, propast* itd.

u današnjem dubrovačkom dijalektu, 1889; *Glavne osobine lastovskoga narječja*, 1893; *Rapski dijalekat*, 1894; *Lumbaradsko narječje*, 1895). Iscrpan prikaz svih četiriju Kušarovih dijalektoloških studija, ali i kritički osvrt na taj segment njegove djelatnosti objavio je Josip Lisac u časopisu *Radovi zavoda za slavensku filologiju* (usp. Lisac 1993–1994). Spomenimo potom da je kao svaki dobar filolog, pritom i gimnazijski profesor, Marcel Kušar gajio nemali interes i za pitanja (hrvatske) književnosti. Još dok je kao mlad gimnazijski profesor službovao u Kotoru, objavio je u gimnazijskom godišnjaku komparatističku studiju “U kojem su opsegu pjesme našeg naroda bile presagjene u njemačku literaturu” (1883), a desetak godina kasnije, na preporuku svoga nekadašnjeg bečkog profesora Franca Miklošiča, za austrijski zbornik piše sintetski prilog o jeziku i književnosti u Dalmaciji – “Die serbischkroatische Sprache und Literatur” (1892). Uz posebno izdanje pripovijesti *Marija Konavoka* dubrovačkoga književnika i biskupa Mata Vodopića u Zabavnoj knjižnici Matice hrvatske 1893. godine objavljen je opsežniji Kušarov pogovor. O obljetničkoj godini Marulićeve *Judite* (1901. godine obilježavalo se četrinsto godina od tiskanja toga spjeva) dva je svoja teksta posvetio književnome djelu Marka Marulića, a bio je i urednik prigodnoga izdanja *Judite*, koje je te godine objavila Matica hrvatska. Za tu prigodu ne samo da je pripremio *Rječnik nepoznatih i neobičnih riječi i značenja Marulićeve “Judite”* nego je i filološkom pedantnošću i sustavnošću posebno upozorio na “neke najznatnije osobine Marulićeva jezika”. Napokon “za školsku i privatnu upotrebu” priredio je Marcel Kušar knjigu *Narodne pripovijesti mitične* (1907).

Spomenimo konačno da potpuniji presjek bogate Kušarove djelatnosti (s izborom tekstova) donosi 135. knjiga edicije *Stoljeća hrvatske književnosti* Matice hrvatske, koju je uredio Josip Lisac.

Jedan će nam međutim podatak iz životopisa Marcela Kušara posebno zapeći za oči. U onodobnom tisku, u listu *Dom i svijet*, 1897. je godine objavljena kraća bilješka o Marcelu Kušaru u kojoj se, između ostaloga, veli i ovo: “Dok je u Dubrovniku boravio, učio je osobitom marom nariječja starog i novog Dubrovnika i iz okolnih otoka, te i dokazao u posebnoj knjižici, polemizirajući osobito s Rešetarom svestrano i neoborivo hrvatstvo naše stare Atene, što mu je steklo neprijateljstvo tamošnjih Srba, te urodilo premještanjem iz Dubrovnika, gdje su mu ipak na polazku svi dubrovački Hrvati toliko ljubavi izkazali i tolike ovacije priredili, kolike je imao malo koji drugi profesor u Dubrovniku.” Red je stoga da spomenemo još jednu manje znanu i rjeđe spominjanu aktivnost Marcela Kušara.

Tijekom 1892. godine, za Kušarova službovanja u Dubrovniku, na stranicama

su dubrovačkih tjednih novina *Crvena Hrvatska* pod intrigantnim naslovom “Dubrovčani, jesu li Hrvati?” objavljivani izrazito polemički intonirani članci. Nepotpisani se autor – upravo Marcel Kušar! – u njima žustro okomljuje na pripadnike tzv. Srpske dubrovačke akademske omladine i njihovu agresivno zastupanu tezu da Dubrovnik, njegov jezik i slavna književnost povijesno pripadaju srpskom nacionalnom korpusu. Iste je godine uredništvo dubrovačkog tjednika sabrane Kušarove napise (“uz njeke promjene i dodatke”) objavilo i kao posebno izdanje.³ Na nevelikoj knjižici (116 stranica) istoga naslova – *Dubrovčani, jesu li Hrvati?* – također nema Kušarova imena; umjesto potpisa na kraju stoji samo: “Hrvati u Dubrovniku”. Pitanje koje nam se stoga nameće jest na čemu se – osim, eventualno, na pukom biografskom podatku o Kušarovu naglu premještanju iz Dubrovnika – temelji naše uvjerenje da iza polemičkim žarom ispisanih tekstova uistinu stoji mladi Marcel Kušar?!

U tu će se svrhu u središtu naše pozornosti ponajprije naći argumenti kojima Kušar brani svoja stajališta. Nastojat ćemo u njima prepoznati ne samo sadržaje (i stavove) zastupane u drugim Kušarovim djelima nego i neke stilske značajke koje, vjerujemo, nedvojbeno odaju autorov temperament.

Intencije autora polemičkoga štiva na samom su početku jasno najavljene: “Ko hoće da ujamči pravi karakter dubrovačke prošlosti u tom smislu da bi mogao odrediti, koje od dvaju plemena našega naroda, Hrvati ili Srbi, ima pravo tu prošlost svojom nazivati; red je da ogleda stari Dubrovnik i njegov puk sa tri različita gledišta: narodnog, političko-vjerskog i književnog” (str. 1).⁴ Nerazdružive su sastavnice narodnosnoga identiteta (starih) Dubrovčana njihov jezik i njihova književnost te im Kušar – očekivano – posvećuje punu pozornost. I mi ćemo se ovdje osvrnuti baš na ta mjesta u Kušarovoj polemici. Dijelove polemičkoga teksta u kojima se referira na jezično pitanje sagledat ćemo pritom u kontekstu Kušarovih jezikoslovnih rasprava – jer ne treba zaboraviti da se u vrijeme sučeljavanja s tzv. Srpskom

³ Uprava *Crvene Hrvatske* uvodno obrazlaže razloge zbog kojih se polemika vodila, ali i ponovnog tiskanja sabranih Kušarovih tekstova. Među ostalim vele i ovo: “Svrha tim člancima bila je, da se čvrstim dokazima iz prošlosti i sadašnjosti Dubrovnika utvrdi hrvatski karakter toga grada i njegove okolice, a naročito da se pobiju tobožnji razlozi, kojima je tako zvana srpska ‘omladina’ u Dubrovniku u jednoj osobitoj brošuri, štampanoj ‘prigodom 300 godišnjice rođenja Iv. Gundulića’ a nuzgredno i u nekim drugim knjižicama i političkim člancima [...] pokušala dokazati, da Dubrovnik niti je sada niti je ikada bio hrvatski grad, već srpski” (nepaginirana uvodna stranica).

⁴ U zagradama se navode brojevi stranica posebnog izdanja polemičkih zapisa *Dubrovčani, jesu li Hrvati?* iz 1892. godine.

omladinom Kušar već predstavio kao autor u filološkoj struci zapaženih radova.⁵ Pa evo kako Kušar u ovoj polemici pristupa hrvatskom/srpskom jezičnom pitanju!

Polazi on – naizgled pomirljivo – od tvrdnje da “Hrvati i Srbi prama dualizmu svojega imena pokazuju unitarnost u jeziku, i to ne samo književnom već i narodnom, jer naši dijalekti jesu tako slični megju sobom, da se zaista o njima ne može reći, van da su dijalekti jednoga jezika” (str. 1–2), ali u nastavku odmah jasno napominje i to da “Hrvati i Srbi nijesu bili jedno ni prije svoga dolaska na jug, a danas su razdvojeni osim imenom još kojičim drugim; po tom je jasno, da su to dva različita slavenska plemena” te postavlja pitanje: “ako se ta dva plemena izvorno nijesu razlikovala po jeziku, da se nijesu razlikovala barem po tom što je svako govorilo svojim osobitim, i ako veoma sličnim, narječjem?” (str. 2).⁶ Nakon toga slijedi prava mala rasprava o *narječjima hrvatsko-srpskim* i *granicama njihovih oblasti*, koje pak – smatra Kušar – treba usporediti s *granicama narodnih imena*. U tom se kontekstu on (prvi put) jasnije ograđuje od u ondašnjoj filologiji prevladavajućega tumačenja o razdiobi hrvatskih i/ili srpskih narječja. No o čemu je zapravo riječ?

Najkraće rečeno, bila je to (hipo)teza – tendenciozno potkrepljivana Porfirogenetovim zapisima⁷ – da su samo čakavci Hrvati, a svi štokavci da su Srbi. Ta je *nauka* – ne bez ironije će Kušar – “neizmjerne prijala našoj braći Srbima, jer je to bio divan kapital za srpsku propagandu”, a “prisvojila [ju je] naravno u svojoj knjizi i ‘omladina dubrovačka’” (str. 3)! U komentaru te ipak zlonamjerne “teorije” Kušar je s jedne strane pokazao dobru upućenost u onodobnu literaturu, a s druge temeljitost, sustavnost i razložitost u argumentiranju vlastitih stavova. Manirom vrsna polemičara on se međutim odmah nedvosmisleno suprotstavlja takvu gledištu (“ta [je] hipoteza [...] sasvim kriva”), a u nastavku svoj stav potanko (u

⁵ Svakako valja podsjetiti na njegove jezičnopovijesne rasprave: *Arijanski rod jezika i naši najstariji pradjedovi* (1883) i *Povijest razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga od najdavnijih vremena do danas* (1884), potom na raspravu o pravopisnim pitanjima *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)* (1889) te na članak iz područja dijalektologije *Čakavske osobine u današnjem dubrovačkom dijalektu* (1889).

⁶ Uzgred, u “Pristupu” svoje pravopisne rasprave *Nauka o pravopisu jezika hrvatskoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)* Kušar sažeto, ali i ambiciozno popisuje razlike između književnih jezika Hrvata i Srba (tj. jezika zagrebačke škole i Vukova književnog jezika), i to u morfologiji, slovomisu i pravopisu (usp. Kušar 1889: I–XV).

⁷ Oslanjala se naime na podatak koji Porfirogenet navodi u 31. poglavlju svoje knjige *De administrando imperio* (oko 950. god.) da se Hrvatska u Dalmaciji protezala samo do rijeke Cetine, a dalje na jugu da su živjeli Srbi. O tu se tvrdnju kasnije, u 19. stoljeću upirala filološka “teza” o istoj toj razdjelnici između čakavštine i štokavštine.

trima točkama) i obrazlaže.

Polazište (i težište) Kušarove argumentacije lingvističke je naravi. Evo koji su pritom glavni naglasci: (1) Ako i prihvatimo da je čakavština jezik hrvatski, a štokavština jezik srpski, morali bismo moći dokazati da su te razlike među dijalektima postojale i u Porfirogenetovo vrijeme. (2) Zemljopisne granice među narječjima (dijalektima) nije lako jednoznačno utvrditi, a i mijenjale su se tijekom povijesti. (3) Lingvističke razdjelnice među dijalektima nisu oštre; u pojedinim mjesnim govorima ima miješanja čakavskih i štokavskih značajki. U obrazlaganju tih postavki Kušar se obilato (i kritički) osvrće na relevantnu literaturu svoga vremena (Franc Miklošič, Đuro Daničić, Vatroslav Jagić, pa čak i Milan Rešetar⁸). Ovdje ćemo se pak nešto podrobnije osvrnuti na Kušarove komentare u vezi s rasprostranjenošću (hrvatskih) narječja te na one koji se tiču jezičnih značajki pojedinih čakavskih i/ili štokavskih govora (točka 2 i 3).

Čak i kad bi se moglo dokazati – veli Kušar – da se crta između čakavaca i štokavaca od najranijih vremena, pa i u Porfirogenetovo vrijeme povlačila uz rijeku Cetinu, valjalo bi uzeti u obzir “da se je čakavska oblast s vremenom dalje prema jugu razmakla – jer danas imade čakavaca na kopnu i ispod Konstantinove međe, na polu-ostrvu Pelješcu, a čakavski govori se danas i na otocima Braču, Visu, Hvaru i Korčuli, a po svoj prilici i Lastovu i Mljetu, koji u Konstantina ne pripadaju Hrvatima – što bi se protivilo historijskim činjenicama” (str. 4). Naposljetku iznosi tu Kušar i (svoju) poznatu tezu “kako čakavski dijalekt svaki dan gubi terena, što mu ga štokavski preotimlje” jer “sudeći po jeziku starih dubrovačkih i bokeljskih pisaca i po tragovima čakavskim, što se zatječu u današnjem, osobito dubrovačkom narječju, [...]”⁹ čakavština je nekada imala obuhvatati i svu južnu Dalmaciju” (str. 5).

Povlačenje paralela s Kušarovim dijalektološkim radovima i, uopće, s njegovim promišljanjima o povijesti hrvatskih narječja ovdje se samo po sebi nameće!

⁸ Milan Rešetar bio je jedan od dubrovačkih “omladinaca”. Utoliko je Kušarovo spominjanje i njegova stava (naime da prihvaća Daničićovo i Jagićevo mišljenje da razlike među narječjima ne sežu u stara, Porfirogenetova vremena te da se štokavci ne mogu izjednačiti sa Srbima, a čakavci s Hrvatima; usp. str. 3–4) u taktičkome smislu imalo posebnu težinu. U taktički se dobre postupke može, dakako, ubrojiti i samo pozivanje na Daničića (za kojeg se veli da je “najveći filolog, *srpski*”, isticanje Kušarovo) te (u tom, pozitivnom kontekstu) citiranje njegovih riječi kojima je “god. 1874 u Biogradu u visokoj školi [...] učio srpske djake” (str. 3).

⁹ Na sadržaj podrubne bilješke, koju smo ovdje ispustili, želimo posebno upozoriti: “Te je tragove čakavske pokupio prof. Kušar i objelodanio u Programu dubrov. Gimnazije god. 1889.” S jedne strane uočavamo eksplicitno pozivanje na autorski izvor (bibliografsku jedinicu), a s druge *distanciranost* trećeg lica – po svoj prilici, Kušar je svjesno i dosljedno u ovim napisima želio ostati anonimn!

Nema sumnje, Kušarovo se insistiranje na čakavštini kao starijemu narječju, pa u tom kontekstu tumačenje da je dubrovački govor ranije bio dominantno čakavski,¹⁰ može pripisati njegovu nastojanju da se suprotstavi onodobnim (Karadžićevim i Miklošičevim) tezama o štokavštini kao srpskome jeziku. Na to nedvosmisleno upozorava i Josip Lisac: “Prilog ‘Čakavske osobine u današnjem dubrovačkom dijalektu’ sâm nas po sebi potiče da se prisjetimo devetnaestostoljetnih učenjaka (npr. Karadžića, Miklošića) i njihova mišljenja da je čakavština hrvatski jezik, a štokavština srpski. [...] Razumije se da se takvo razmišljanje shvaćalo često politički, pa se Marcel Kušar kao filolog i kao hrvatski domoljub prvi trudio dokazati ‘da je i Dubrovnik pripadao nekada čakavskoj zoni’ [...] odnosno da se tragovi čakavštine još čuvaju u dubrovačkom govoru” (Lisac 1993–94: 112). Očekivano, takve su intencije u polemički intoniranom tekstu – kakav spis *Dubrovnici, jesu li Hrvati?* nesumnjivo jest – mogle biti i dodatno potencirane. Ipak, znanstvene objektivnosti radi, valja reći da su kasnija istraživanja – od Rešetarovih do novijih iz pera Dalibora Brozovića – osporila te hipoteze (usp. Lisac 1993–94: 112–113).

Treba ipak ovdje spomenuti i druge Kušarove dijalektološke rasprave – poglavito one posvećene dalmatinskim govorima Lastova i Lumbarde – sve da bi se posvjedočilo o njegovoj zauzetosti za ove teme. Ta će zauzetost po mnogočemu iznimna devetnaestostoljetnog filologa naročito doći do izražaja u nastavku polemičkoga spisa, u tematiziranju lingvističkih značajki pojedinih govora, pa i u

¹⁰ I prije nego u tekstu *Čakavske osobine u današnjem dubrovačkom dijalektu* (1889) Kušar tu temu razvija u podužoj raspravi/knjizi *Povijest razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga od naj-davnijih vremena do danas*: “Naš se jezik hrvatski ili srpski sastoji, kako nam je poznato, od dva dijalekta, štokavštine i čakavštine. [...] Ako usporedimo megju sobom ta dva narječja, [...] lako ćemo se uvjeriti, da čakavština predstavlja stariji a štokavština mlagji period jednog te istog jezika. Mi mislimo, da u ono doba, kad su se Hrvati i Srbi doselili u svoju današnju domovinu, štokavskog dijalekta nije još bilo, već su oni govorili svi jedno jedino narječje, [...] od prilike današnju čakavštinu.” Treće pak, kajkavsko narječje Kušar smješta u podrubnu bilješku: “Njekoji smatraju kajkavštinu kao treće narječje našega jezika. Ali ona je mješavina našega jezika sa slovenskim, pa kako je u njoj regbi elementat slovenski pretežniji, Miklošić (a s njim se i Jagić slaže) je smatra dijalektom slovenskoga jezika. (Ona što se govori u Istri ipak je više hrvatska nego li slovenska). Time dakako još nije rečeno, da su naši kajkavci Slovenci. Sa kulturno-historijskog stanovišta sudeći oni ne mogu biti van Hrvati” (usp. Kušar 1884: 26). U nastavku će Kušar u povijesnim razlozima, pa i u crkvenom raskolu, tražiti uzroke i jezičnoga raskola (ne propustivši ipak spomenuti da “u najstarije vrijeme ime hrvacko bijaše daleko šire i sjajnije od srpskoga”; 1884: 27), a za štokavštinu će dalje konstatirati da je “kao mlagje, krepče i narodnim umotvorinama daleko bogatije narječje od čakavštine po prirodnom zakonu *selekcije* ili *borbe do opstanak*” čakavštini počela “otimati mah”. Napokon reći će i ovo: “Tako su Dubrovčani, koji danas već čisto štokavski govore, ne odveć davno govorili čakavski. To isto vrijedi i za primorske Bokelje” (1884: 28, kurzivi su Kušarovi).

iskazivanju sumnje u to može li uopće filologija njegova vremena točno odrediti granice među narječjima (točka 3).

I što se spomenutog pitanja tiče, Kušar će – manirom, retorikom, pa i autoritetom u svoje vrijeme dobro upućena filologa – protumačiti da se “narav čakavskog i štokavskog dijalekta ne sastoji [...] bitno i samo u onom *ča* i *što*” pa se na tome temelji sumnja “za njeke predjele (na pr. za otoke Lastovo i Mljet i njeka druga mjesta na kopnu sjeverne Dalmacije), pripadaju li čakavskoj ili štokavskoj oblasti”¹¹ (str. 5). Stoga postavlja pitanje “kako je mogao naš prosti narod u staro doba, ako uzmemo još na um da su tada razlike izmegju čakavštine i štokavštine imale biti barem puno neznatnije, steći na temelju tih razlika svijest, da je Hrvat ili dotično Srbin” (str. 6), na koje odmah, i to vrlo odrješito, odgovara: “Po svemu ovomu lako se je uvjeriti, da je Miklošićeva nazovimo je čakavsko-štokavska nauka, u koju ‘omladina dubrovačka’ vjeruje kao u kakvo evanjelje, sasvim kriva” (str. 6). Suprotstavio se dakle Kušar učenju svoga nekadašnjega bečkog profesora nedvosmisleno, ali ipak i (akademski) obazrivo. Naime na moguću nevjericu kako je takvu “nauku” mogao “iznijeti i braniti onakav veliki učenjak” odmah uzvraća pokušajem opravdanja uglednog slavista: Miklošić je s jedne strane bio pod jakim utjecajem Vuka Stefanovića Karadžića, pa je stoga “gojio simpatije prema Srbima”, a s druge sam nikada nije istraživao tu problematiku (što se vidi po njegovim djelima). Miklošić je dakle bio u zabludi, što u nastavku Kušar dodatno elaborira s obzirom na reflekse glasa *jata*. Spominje on tako drugi kriterij za diobu dvaju narječja, koji je po Miklošiću “najtvrgji” – a slaže se u tome s njim i Vatroslav Jagić, pa u nekoj mjeri i nepotpisani pisac polemičkoga štiva (Kušar) – onaj po kojemu bi ikavština bila čakavska značajka, a ijekavština i ekavština štokavska. Ipak Kušar je s obzirom na tu tezu ovdje znatno oprezniji.¹² Opet on podsjeća na to da je “Mi-

¹¹ Štoviše, u podrubnoj bilješci Kušar to i argumentira podacima iz govora Lastova (fonološkim i akcenatskim značajkama). Njegova studija o lastovskom govoru (“narječju”) objavljena je već iduće godine (1893). Takav tip argumentacije (doduše primjereniji kakvom akademskom/predavačkom negoli polemičkom diskursu) sasvim pouzdano otkriva identitet autora.

¹² Koju stranicu kasnije podrobno će Kušar razglabati o hipotezi da su (samo) ikavci Hrvati (usp. str. 11–19). Polazi on od jednostavnog, upravo prostodušnog pitanja “kako je moguće trijalizam jezični [naime tri ‘govora’ – ikavštinu, ekavštinu i ijekavštinu – nap. L. B. i I. P.] dovesti u sklad s dualizmom nacionalnih imena” (str. 12), poziva se potom i na Miklošićeva i na Jagićeva mišljenja (pokazujući i pritom dobru upućenost u onodobnu relevantnu literaturu), ali ih odmah i kritički komentira. Osim dijakronijskog pristupa ovoj problematici (pitanje rasprostranjenosti ikavštine i ekavštine u prošlosti te kada je i kako ijekavština uopće nastala, jesu li te jezične razlike u prošlosti mogle korespondirati s plemenskim/nacionalnim), spominje on i Hrvate kajkavce, koji su ekavci, a ne propušta navesti i to da “ekavskih oblika ima i u dijalektu čakavaca” (str. 17–18).

klošić pogriješio, što uzimlje da se granice izmegju Hrvatâ i Srbâ za najstarije vrijeme imaju odrediti na temelju vijesti sadržanih u 31 glavi Porfirogenetove knjige ‘De adm. imp.’, dakle da je na jugu granica Hrvatima rijeka Cetina”, a za njim se “poveo i Maretić, koji u svojoj knjizi ‘Slaveni u davnini’ [...] veli izrijekom, da je Konstantin zato postavio Cetinu za granicu izmegju Hrvatâ i Srbâ, što su u njegovo doba ikavci imali dosezati do Cetine a južnije od te rijeke nastavali su ijekavci” (str. 7). Kušar međutim dovodi u pitanje održivost tog kriterija upozoravajući (ponovo) na promjenjivost i tih granica: “oblast [je] ikavskog dijalekta u vrijeme Porfirogeneta bila mnogo manja nego sada (jer danas ikavci dopiru na jugu sve do Neretve, a tako su na istoku daleko prekoračili Konstantinovu megju), da se je s vremenom dakle raširila, dok je nasuprot poznato, da se je ona znatno suzila, jer su još u historijsko vrijeme mnogi krajevi (a tim pripada i južna Dalmacija), koji su danas ijekavski, napučeni bili ikavcima”, domećući, štoviše, da u Porfirogenetovo doba “ijekavštine nije još ni bilo, već su svi današnji ijekavci tada ikavski govorili” (str. 7). Nakon svega Kušarova je konstatacija nedvosmislena: “Jamačno je dakle, kako se Konstantinovi Hrvati ne mogu identifikovati s čakavcima, a Srbi sa štokavcima, tako da se ne mogu njegovi Hrvati identifikovati ni s ikavcima a Srbi sa ijekavcima i ekavcima” (str. 7). Nastavlja potom Kušar obrazlagati Porfirogenetova gledišta i praktičnu namjenu njegova spisa (riječ je o političkom, a ne o etnografskom djelu!) te poručuje da spomenutu granicu među Hrvatima i Srbima sam Porfirigenet ne shvaća kao razdjelnicu među genetskim ili *plemenskim* Hrvatima i Srbima, već samo kao političku granicu. U taktički mudre Kušarove postupke pripisat ćemo navođenje dijela definicije riječi “Hrvat” iz Akademijina *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, što ga uređuje “jedan od najvećih naših filologa, koga ‘omladina dubrovačka’ krsti *srpskim* filologom, prof. Budmani”: “Istina je svakako da Porfirogenet miješa etnografske i političke granice” (str. 8–9, sva isticanja Kušarova).

Privodeći kraju ovaj osvrt na jezične (i jezikoslovne) argumente u Kušarovu polemičkom spisu navodimo još nekoliko autorovih poenti. Naposljetku pita se on “smiju li historici etnografska pitanja [...] riješavati [sic!] samo na temelju historijskih podataka ne osvrćući se ni najmanje na jezik dotičnih naroda ili plemena?” te odmah i nudi odgovor: “Ne smiju zaista; jer je samo jezik onaj, koji tvori narodne ili plemenske razlike” (str. 9; istakli L. B. i I. P.). Jezik je dakle – smatra Kušar – u samim temeljima nacionalnog identiteta. Iz svega slijedi i ovaj njegov zaključak: “(1) Izvorne razlike izmegju hrvatskog i srpskog jezika – što je jednako izmegju hrvatskog i srpskog plemena – nemaju se tražiti u razlikama, što se danas

razabiraju među čakavskim i štokavskim dijalektom. 2) U historijskim bilješkama bizantinskoga cara Konstantina Porfirogeneta sadržanim u 31. glavi njegove knjige ‘De adm. imp.’, nijesu se sačuvale vijesti o granicama između plemena hrvatskog i srpskog u najstarije vrijeme” (str. 11).

Imajući u vidu širinu filoloških interesa Marćela Kušara, napose njegov učiteljski poziv, osvrnut ćemo se na kraju i na onaj dio polemičkoga štiva koji se tiče (nacionalnog) statusa stare dubrovačke književnosti.

Ne može naime Kušar ne reagirati na činjenicu da je tzv. srpskoj omladini posebno za oči zapela lijepa dubrovačka stara literatura: “Premda se ta literatura odlikuje upravo svim onim oznakama, koje tvore danas negaciju srpstva, opet se ona nije žacala, da proglasi to naše blago svojinom srpskoga naroda” (str. 72). U dokazivanju suprotnoga – naime da se ta literatura “ima danas s pravom smatrati samo granom literature hrvatske” (str. 73) – nije Kušar štedio argumenata. Pozornost usmjeravamo upravo na tu njegovu argumentaciju.

Ponajprije ustvrdit će on da u “XIV. vijeku, kad je srpska država, koja je s Dubrovnikom u uskoj svezi stajala, bila u svojem cvijetu” u Dubrovniku još nije bilo nikakve književne djelatnosti, “van ako ‘omladina’ ne smatra literaturom poslovno dopisivanje republike dubrovačke sa Srbijom i Bosnom”, a i tada je, veli, Dubrovnik već bio “mnogo uglađeniji od Srbije, pa je zato car Dušan i šiljao ovamo svoje mladiće na nauke” (str. 73). Ipak, veli, svoj vrhunac Dubrovnik doživljava kasnije, u XV, XVI. i XVII. stoljeću, pa se i narodnim jezikom (uz, dakako, latinski) ondje počelo pisati “tek na svršetku XV. i na početku XVI. vijeka” (str. 74, kurziv Kušarov). A u to je vrijeme Srbija “čamila pod teškim verigama ropstva” (str. 74)!

Dubrovačku će književnost Kušar – upravo suprotno – dovesti u vezu s hrvatskom, dalmatinskom. Podsjetit će naime da je vila poezije prije negoli u Dubrovniku zapjevala u Splitu i Hvaru, koji su udarili “prvi temelj onoj krasnoj zgradi hrvatske književnosti na dalmatinskom primorju, koju je Dubrovnik kasnije onako lijepo dogradio” (str. 75). U uspostavljanju usporednica između književnosti stvarane u dalmatinskim središtima Kušar je (opet) filološki pedantan: (1) u objema književnostima (tj. hrvatskoj dalmatinskoj i onoj dubrovačkoj) piše se uglavnom samo poezija; (2) i u srednjodalmatinskim gradovima i u Dubrovniku književna se djelatnost vezuje uz plemstvo i vid je svojevrstne aristokratske zabave; (3) u obama slučajevima poezija i sadržajem i oblikom nastaje pod izravnim utjecajem talijanske poezije; (4) pismo je obiju književnosti redovito i isključivo latinica; (5) dalmatinski pisci rabe ikavski dijalekt, a “tim se dijalektom služe [...] pretežno

i prvi dubrovački pjesnici, dok ostali doduše pišu ijekavski, ali ne zaziraju ni od ikavskih oblika” (str. 75); naziv za jezik o objema je književnostima poglavito *slovenski*, ali i *hrvatski*; (7) veze i kontakti između dalmatinskih i dubrovačkih pjesnika omogućile su “da se obadvije literature sliju u jednu samu”. Napokon ako dakle “stara dubrovačka književnost sačinjava po tome s ostalom književnosti dalmatinskom jednu samu književnost, pošto je gornjo-dalmatinska književnost, kako nitko o tom ne sumnja, hrvatska, to je hrvatska takogjer i dubrovačka” (str. 76).

Uz razložitu filološku argumentaciju ne manjka međutim kod Kušara ni tipično polemičkih tonova. Ovamo ćemo primjerice ubrojiti nimalo nježno raskrinkavanje najslabijih mjesta protivničke argumentacije, pa onda i neprikriveno iskazivanje prezira prema autorima i zastupnicima takvih kvaziteorija,¹³ ali i vrlo efektne (za polemiku tipične) argumentacijske postupke koji protivnička mišljenja razlažu do apsurdna.¹⁴ Jedan od takvih – možda i najuspjeliji – jest u vezi s tvrdnjom da je Gundulić srpski pjesnik zato što je u *Osmanu* spomenuo Srbe: “Ono što dakle Gundulić pjeva u svojem ‘Osmanu’ o Srbima ne služi zaista njima na diku, već više na prijekor i sramotu. I kako rekosmo, sve što je o njima Gundulić spomenuo, tek je uzgredno spomenuo. Glavni je junak pjesni poljački kralj Vladislav i poljački je narod onaj, kome pjesnik pjeva svoje najuznositije hvale. Po logici dr. Laza bio bi po tom Gundulić pravi Poljak” (str. 79; istakli L. B. i I. P.).

Nakon razmatranja dubrovačke prošlosti “u svim njezinim poglavitim manifestacijama – narodnost, povijest i književnost” (str. 85) dotaknut će se Kušar i Dubrovnikova svoga vremena.¹⁵ Naposljetku nakon više od stotinu stranica razgibanja odgovor je na naslovom postavljeno pitanje i više no očekivan:

“Mislimo da smijemo sad s punim pravom pred cijelim svijetom afirmativno odgovoriti na to pitanje Dubrovčani jesu Hrvati:

jer Hrvatima pripadaju po svim plemenskim osebina;

¹³ Evo kako Kušar komentira jednu takvu “nauku” po kojoj je Gundulić srpski pjesnik: “Ovo je nauka, koju uči Dr. Lazo Tomanović, najveći srpski mudrijaš (V. njegovu nekakvu raspravu o Gunduliću i koju je ‘omladina’ usvojila). Može li biti smiješnije [sic!] i budalastije nauke od ove! Ona je po logičnoj snazi posve slična onaj drugoj, koju je u ‘Srpskom Glasu’ iznio takogjer neki dubrovački ‘omladinac’ pod imenom ‘Vlaha Koprivice’, a koja glasi kad joj jezgru izvadiš ovako: ‘Dubrovčani jesu Srbi, zato što su Srbi. Živio! Evviva! Eljen! Inšalah! itd.’” (str. 78; istakli L. B. i I. P.).

¹⁴ Podrobnije o argumentacijskim postupcima u polemici usp. u Badurina i Palašić 2016.

¹⁵ Drugu oveću cjelinu naslovljenu *Današnji Dubrovčani* čine ova potpoglavlja: A) *Današnji odlični Dubrovčani*, B) *Današnji narod dubrovački* te C) *Dubrovački “Srbi”* (navodnici Kušarovi).

jer je Dubrovnik nekada pripadao hrvatskoj državi, a stara je dubrovačka republika stajala gotovo dva vijeka pod zaštitom kraljeva ugarsko-hrvatskih, dok nije ni u koje doba zavisjela od Srba;

jer je stara literatura dubrovačka čisto hrvatska literatura;

jer su najodličniji muži u Dubrovniku sve do najnovijega vremena gojili i širili koli u politici toli u književnosti misao hrvatsku;

jer je danas narod u Dubrovniku i okolici dubrovačkoj po svojim karakteristikama narod hrvatski” (str. 116; isticanje Kušarovo).

I ovaj će kraći osvrt na polemičkim žarom ispisane stranice neobična, ali i naše pozornosti vrijedna štiva *Dubrovčani, jesu li Hrvati?* biti – smatramo – dostatan ne samo da se potvrdi teza o Kušarovu autorstvu nepotpisanoga izdanja nego i da se nadogradi portret manje poznata, a osebujna hrvatskog filologa. U argumentima kojima on zdušno brani hrvatski karakter Grada prepoznaju se teme o kojima je Kušar već pisao (povijest i dijalektologija hrvatskoga jezika, povijest hrvatske književnosti). Ali i ne samo to! I u nepolemičkim se Kušarovim raspravama u energičnosti i izravnosti kojima tumači, zastupa i brani neke teze zrcali polemički temperament, koji će uvidom u zanimljivu nepotpisanu polemiku dobiti – vjerujemo – još jednu potvrdu.¹⁶

¹⁶ Evo jedne potkrepe! Svega koju godinu ranije u svojoj se također u Dubrovniku objavljenoj pravopisnoj raspravi Kušar energično zalaže za prihvaćanje “fonetike” (tj. fonološkoga pravopisnog načela). Pritom već u predgovoru (“Pristupu”) ne šteti riječi da pokaže njezine prednosti pred “etimologijom”: “Etimologijski pravopis [...] nije tako pouzdan u predočavađu glasova i glasovnih promjena što se u kojem jeziku pokazuju [...] po etimologijskom pravopisu glas može biti bez slova [...], ili slovo bez glasa [...], prama istome glasu može biti više slova [...], ili prama istom slovu više glasova [...]” (Kušar 1889: VIII–IX). Jedini mogući zaključak jest da je “fonetički [pravopis] znanstveno i praktično bolji od etimologijskoga” (1889: IX). Manirom (budućeg) polemičara Kušar nastavlja neistomišljenike uvjeravati u ispravnost svoga stava pomalo bizarnim argumentom: da je dakle “fonetički” pravopis pravi odabir bit će svakome jasnije “ako pomisli n. p. da uporavi [!] načelo etimologijskoga pravopisa na pisađe brojeva, koji se po fonetičkom načelu pišu, i stane u jednom broju izostavljati brojku koja se ima čitati, ili pisati brojku koja se nema čitati, pa prama istome broju piše sad ovu a sad onu brojku, ili istu brojku čita sad ovako a sad onako” (1889: IX).

IZVORI¹⁷

- KUŠAR, M. 1883. Arijski rod jezika i naši najstariji pradjedovi. *Slovinac* VI/7: 102–108, 8: 118–123, 9: 134–139, 10: 150–156, 11: 175–178, 12: 192–194, 13: 209–210, 14: 227–229, 15: 241–242, 16: 252–256, 17: 266–269, 18: 282–286, 19: 290–294.
- KUŠAR, M. 1883. U kojem su opsegu pjesme našeg naroda bile presagjene u njemačku literaturu. *Godišnje izvješće Državne velike gimnasije u Kotoru za školsku godinu 1882-83*. Narodni list. Zadar: 3–46.
- KUŠAR, M. 1884. *Povijest razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga od najdavnijih vremena do danas*. Preštampano iz “Slovinca”. Knjižarnica D. Pretnera. Dubrovnik.
- KUŠAR, M. 1889. *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)*. Naklada piščeva. Dubrovnik. Pretisak: Pergamena. Zagreb. 2009.
- KUŠAR, M. 1889. Čakavske osobine u današnjem dubrovačkom dijalektu. *Program Ć. K. Velikog Državnog Gimnazija u Dubrovniku za školsku godinu 1888–9*. Dubrovnik: 3–7.
- KUŠAR, M. 1892. Die serbokroatische Sprache und Literatur. *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. Beč: 231–252.
- Dubrovcani, jesu li Hrvati?*. Preštampano uz njeke promjene i dodatke iz „Crvene Hrvatske“. 1892. Nakladom Uprave “Crvene Hrvatske”. Dubrovnik.
- KUŠAR, M. 1893. Glavne osobine lastovskog narječja. *Nastavni vjesnik* 1: 319–327.
- KUŠAR, M. 1894. Rapski dijalekat. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 118: 1–54.
- KUŠAR, M. 1895. Lumbaradsko narječje. *Nastavni vjesnik* 3: 323–338.
- KUŠAR, M. 1993. *Narodno blago: riječi, fraze, poredbe, poslovice, izrazi od mila i od pošte, pozdravi, čestitke, radovanja, blagoslovi, pohvale, zahvale, molitve, kletve, zakletve, tužbalice, pitalice, zagonetke*. Složio i objasnio za školsku i privatnu upotrebu M. Kušar. [Uvodnu studiju napisao Zlatko Vince.] Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb. [Pretisak izdanja iz 1966.]
- KUŠAR, M. 2017. Izabrani radovi i pisma. Pripredila Lada Badurina. Dragutin Antun

¹⁷ Izbor Kušarovih djela navodimo kronološkim slijedom. Potpuna bibliografija objavljena je u Kušar 2017: 178–180. Ondje se nalazi i bibliografija važnijih priloga o Marcelu Kušaru (Kušar 2017: 181–183).

- Parčić, Marcel Kušar. *Izabrani radovi i pisma*. Stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 135. Ur. Lisac, J. Matica hrvatska. Zagreb.
- MARULIĆ, M. 1901. *Judita. Epska pjesma u šest pjevanja. Uredio i protumačio Marcel Kušar. Uvodom popratio Petar Kasandrić. Sa osam slika u slogu i pet izvornih umjetničkih priloga od Ot. Ivekovića i Cel. Medovića*. Matica hrvatska. Zagreb. [Kušarov prilog na 97–112 str.]
- Narodne pripovijesti mitične. S uvodom i komentarima. Priredio za školsku i privatnu upotrebu M. Kušar*. 1907. Naklada piščeva. Brzotiskom “Narodnoga lista”. Zadar.
- VODOPIĆ, M. 1893. *Marija Konavoka. Po istinskom događaju iz vremena prije austrijske zapreme Bosne i Hercegovine. S uvodom popratio Marcel Kušar*. Matica hrvatska. Zagreb.

IZBOR IZ LITERATURE

- BADURINA, L. 2017. Marcel Kušar. Predgovor. Dragutin Parčić – Marcel Kušar. *Izabrani radovi i pisma*. Stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 135. Ur. Lisac, J. Matica hrvatska. Zagreb: 155–173.
- BADURINA, L. 2017. *Pravopisne studije*. Matica hrvatska. Zagreb.
- BADURINA, L.; PALAŠIĆ, N. 2016. Tekst protiv teksta: O argumentaciji u polemičkom diskursu. *Riječki filološki dani. Zbornik radova 10*. Ur. Badurina, L. Filozofski fakultet. Rijeka: 267–279.
- BROZ, I. 1892. *Hrvatski pravopis. Po određenju kr. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu*. Pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Nacionalna i sveučilišna knjižnica. Zagreb. 2014.
- LISAC, J. 1993a. Marcel Kušar (Rab 1858 – Rab 1940). *Zadarska smotra* 42/4–5: 255–256.
- LISAC, J. 1993b. “Narodno blago” treći put (Marcel Kušar, *Narodno blago*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1993). [Prikaz.] *Mogućnosti* 40/5–7: 118–119.
- LISAC, J. 1993–1994. Dijalektološki rad Marcela Kušara. *Radovi zavoda za slavensku filologiju* 28–29: 111–118.
- VINCE, Z. 1993. Život i rad Marcela Kušara. [Uvodna studija.]. *Narodno blago* [Pretisak izdanja iz 1966.]. Kušar, M. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb: V–XXXIX.

On Marcel Kušar's Less Known Polemic

ABSTRACT

*Marcel Kušar (1858–1940) is not frequently included when Croatian philologists are discussed. Although nowadays he is better known for his treatise on orthography *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)* (1898), which was mentioned in the best light by Ivan Broz in the preface to his *Hrvatski pravopis* (1892), and for his decades-long collecting, and subsequent publishing of various elements of linguistic heritage (*Narodno blago: Riječi, fraze, poredbe, poslovice, izrazi od mila i od pošte, pozdravi, čestitke, radovanja, blagoslovi, pohvale, zahvale, molitve, kletve, zakletve, tužbalice, pitalice, zagonetke*) (published in several partially different editions – two in 1925, 1966, 1993), Kušar's philological activity was much broader in scope (history of language, dialectology, history and/or criticism of Croatian literature, folk/mythical literature, practice books and readers for the purposes of teaching...). In this paper we will focus on his less known polemic that he, as a young man, engaged in with the members of the so called Serbs' Dubrovnik Academic Youth in the weekly journal *Crvena Hrvatska* during 1928, and in which he defended the stance that Dubrovnik, its language and literature belong to the Croatian national/linguistic/cultural corpus. The focus of our attention will be on the arguments that Kušar used to defend his stance. The arguments, the stances which are clearly expressed, but also some linguistic and stylistic characteristics of the text itself testify that this truly is Kušar's work.*

KEYWORDS: *Marcel Kušar, polemic, Dubrovčani, jesu li Hrvati?*